

VILALLONGA, Mariàngela (1993): *La literatura llatina a Catalunya al segle XV. Repertori bio-bibliogràfic*. Barcelona: Curial.

II

El 1950, el Dr. Badia ja va publicar la seua primera aportació quant a la matèria d'aquest llibre: les «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols». Unas normas del siglo xv sobre pureza de la lengua catalana» [de Bernat Fenollar], *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [BRABLB], XXIII (1950), p. 137-152 —sobre la fonètica del text— XXIV (1951-52), p. 83-116, i —sobre la morfologia i la sintaxi— XXV (1953), p. 145-163. Sens dubte, aquestes *Regles* són una obra important i així ho podem constatar si prenem en consideració la nòmina d'estudiosos que s'hi han dedicat. Així tenim que, ja quasi en l'origen mateix d'aqueix primer estudi de les *Regles* pel Dr. Badia, el Dr. Riquer ja va seguir-ne la realització i va acollir-lo per a publicar-lo en el BRABLB. D'altra banda, també podem tenir presents els estudis i les atencions del Dr. Germà Colón sobre les *Regles* —també el seu darrer al respecte, tingut en compte *infra*—, o dels Drs. Ferrando, Abelard Saragossà, Joan Solà o Tomàs Martínez, a més a més dels Drs. Romeu i Figueras, Soberanas, Martí i Castell, Carré, Scholz, Vilallonga, Nadal i Prats, o, al remat i amb encert, el Dr. Badia mateix en la *Miscel·lània Tavani*2.

Les *Regles* conformen un text que esdevé una veritable «pedra de toch» —com diria Ausiàs March— en un temps tan apassionant en la nostra història cultural, com, alhora, no tan conegut com sembla que caldria. El segle xv no només significa a casa nostra l'assoliment del zenit en l'expansió política i militar, com a veritable potència mediterrània, amb una Corona ja ancorada de feia segles a Itàlia i que, amb el Magnànim, aconseguí Nàpols i fou testimoni no sols del sorgiment en aquella cort «vesuviana» d'alguns dels primers trencs d'alba de l'humanisme del Renaixement. S'hi produeix, també, la presa de consciència de la importància de la llengua no només com a eina per expressar natures d'anguiles més o menys pragmàtiques i més o menys heurístiques, sinó també com a objecte d'estudi, de debat, d'importància en ell mateix. Es tracta d'un context de gran importància tant per a la literatura com per a la llengua —sense aquesta no hi pot haver l'altra—. En aquest entorn se situen les *Regles* i hi havia a més, la seua possible connexió amb la polèmica valenciana que coneixem per *La brama dels llauradors*, de Jaume Gassull. I no només això, calia aprofundir, com explica el Dr. Badia, a fi d'acabar d'entendre bé els criteris rectors de les regles, la jerarquització de les tries i «depuracions» que proposen. Calia aclarir del tot, també, la seua estructura, amb aqueix «τέλος» situat a la «regla» 174, i molt més encara.

L'edició i l'estudi del Dr. Badia ens posen a l'abast un text de gran importància en la caracterització històrica dels nostres parlars i una peça fonamental, gairebé l'única, per a acostar-nos al procés de construcció del model de llengua referencial. En aquest sentit, són de gran valor l'anàlisi lingüística del text (p. 201-210) i els estudis monogràfics de cadascuna de les regles (p. 211-395) que incorpora el llibre que ressenyem. Hi descobrim dades de gran interès per a endevinar la realitat lingüística de darreries del s. xv: aquell vell miratge d'una llengua monolítica i uniforme s'esvaeix davant les mostres del ventall de la variació que descobrim en fullejar les pàgines d'aquest veritable assaig de preceptiva de l'ús formal de la llengua. Són especialment aprofitables les dades sobre fenòmens de canvi lingüístic que ja s'insinuaven llavors, si no estaven ja ben arrelats en la parla casolana i diària. Com és ben sabut, la koinè literària i cancelleresca comença a esvaïr-se tot just un gratat d'anys després que fossen redactades dels *Regles*; els esdeveniments històrics i el context sociolingüístic advers que aquests van covar afavoriren des d'aleshores la difusió de molts d'aqueixos canvis i l'evolució no sempre harmònica dels diversos parlars.

L'autor estructura el material del llibre en quatre parts —a més a més de la Introducció i d'una cinquena part de «suport informatiu»—: «El miratge d'un debat *sui generis*» (1a part); «Les *Regles de esquivar vocables*» (2a); «Estudi de les *Regles*» (3a); i «La llengua catalana davant la *questione*

della lingua» (4a). D'aquesta manera hom pot contextualitzar millor els criteris correctius de la llengua en el complex lingüístic romànic.

Especial interès ens mereix —quant a l'estudi lingüístic, o millor encara, filològic— la fixació del text, és a dir, l'edició filològica de les *Regles*. El Dr. Badia constata una sèrie de qüestions codicològiques i positivament comprovables que el menen a considerar que «les dues parts de les *Regles*, bé que separades per una pausa, són d'un mateix temps. Això vol dir que la segona part (núm 175-323) devia ésser redactada poc després (potser només uns dies o unes setmanes, a tot estirar) que la primera (núm. 2-174)» (p. 96-97). Tot i que, com afirma explícitament el Dr. Badia, hom no pot establir proves irrefutables, és en aquest mateix sentit que convé interpretar vuit aspectes que, en conjunt, fan considerar la possibilitat que «la tasca de compondre i de transcriure les *Regles* no fou interrompuda sinó per un període molt breu» (p. 97): la uniformitat en la presentació del material; el fet que, tret de dos casos, la lletra és la mateixa —mà única, per tant— «d'un cap a l'altre del text» (p. 97); els més diversos aspectes materials i físics de l'escriptura —tinta, pressió del puny, romejat de la ploma i gruix dels caràcters—, no permeten marcar cap diferència entre les dues meitats de les *Regles*; el *ductus* de l'escriptura és, doncs, sempre el mateix; qui ha vist el facsímil de les *Regles* i l'ha llegit completament, no ha percebut cap element no tendent cap a la unitat; les maneres espontànies de la redacció es mantenen idèntiques en el decurs de tot el text; això es coherent amb els objectius del text i els procediments aplicats per a aconseguir-los, amb enllaços i repeticions que retraten la unitat temporal de les dues parts del text; això fa que la redacció de les *Regles* i la consegüent transcripció al còdex siguin immediatament consecutives al llarg de tot el text.

Analitzades les qüestions codicològiques, el Dr. Badia passa a editar el text de les *Regles*. Després, l'estudiós realitza l'edició crítica i anotada. Es tracta d'una «nova edició» (p. 104). Tot això permet disposar d'un text fixat de manera fiable. Això és la base per al «Comentari filològic, historicolingüístic i sociolingüístic» de les *Regles* (capítol 13).

Ara bé, abans d'arribar-hi, el Dr. Badia, en haver establert filològicament el text, pot ocupar-se d'algunes qüestions fonamentals de les *Regles*: els aspectes de forma i manera (p. 136-137), la manca de coincidència entre les *Regles* i *La brama* (p. 137), la denominació de «llengua catalana» (p. 138-139), les atribucions del manuscrit de Girona i la unitat del text (p. 139-141), les referències personals a les *Regles* (p. 141-145), els noms de lloc (p. 145-146) i l'abast cultural de les *Regles* —en contrast amb el de *La brama*— (p. 146-147). Tot això fa que el Dr. Badia estiga en condicions de poder establir també que s'havia fet, fins ara, una «lectura abusiva, simplista i còmoda» (p. 147) de la idea que les dues parts del text eren obra, respectivament, de Bernat Fenollar (la primera) i de Jeroni Pau (la segona). De fet, «seria abusi d'entendre-hi que Fenollar fou l'autor» (p. 147). D'altra banda, la consideració de tots aquests aspectes, així com també de l'anàlisi de la segona part de les *Regles* i del seu començament —l'«additió per bé parlar...»—, fan concloure que Jeroni Pau tampoc no podia ser-ne autor, sinó, en tot cas, inspirador, i, que, per tant, conclou raonadament que «no és incongruent d'atribuir-ne la redacció a Pere Miquel Carbonell, el qual, emperò, no deixarà d'honrar els seus dos eximis col·legues a l'estil de l'època». De fet, no podem descartar o, almenys, excloure la intervenció de Pau, ni, menys, la de Fenollar.¹

L'autor de l'estudi analitza les formes i els contiguts de les *Regles*. En aquest sentit és interessant d'assenyalar la caracterització de les *Regles* per mitja dotzena de procediments expositius —a

1. Vid. Germà Colón, *Les Regles d'esquivar vocables. Autoria i entorn lingüístic*, Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura, 2001, p. 94, quan conclou que «he arribat al convenciment que Pere Miquel Carbonell no pot ésser-ne l'autor intel·lectual [de les *Regles*]». De fet, el Dr. Colón remarca la «'llavor' valenciana» de les *Regles*: «Personalment lluny de tot sentir localista, amb l'examen serè de les *Regles* i de les condicions en les quals s'emmarquen, crec fermament que hi ha en elles una 'llavor' valenciana i que només a partir de València s'explica la majoria de les prescripcions. En una ràpida caracterització d'aquest text, Soberanas i jo [—es refereix a Germà Colón i Amadeu-J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992*, § 39] vam parlar d'un "eco llunyà" de Fenollar. Avui no goso considerar-lo tan llunyà.»

més a més del principi de sinonímia que hi ha al capdavant entre la forma condemnada i la correcta (p. 182-183)—: 1r) la consignació, en cada regla, de la forma incorrecta (o formes incorrectes) i la forma correcta (o formes correctes); 2n) un segon procediment es basteix en l'afegit «e semblants» (o variants equivalents); 3r) criteri d'opinió, és a dir, l'autor emet una mena de judici valoratiu sobre la forma reprovada; 4t) combinació del procediment 1r amb l'addició d'un criteri d'explicació del significat del mot que corregeixen; 5é) en alguns casos (regles núm. 323-325), «tant el contingut com la redacció fan pensar més tost en un fragment d'una gramàtica de la llengua» (p. 182, i, abans, 171), la qual cosa pot resultar d'especial interès quant a les idees gramaticals dels humanistes; 6é) en certa relació amb aqueix mateix 5é procediment expositiu, hi ha textos que, sense ser correccions idiomàtiques, «plantegen qüestions de relleu singular i de summa importància pel que fa a la unitat, a la qualitat i al bon ús de la llengua» (p. 182), és a dir, a més del títol, mencions dels destinataris, al·lusions als objectius de les dues parts de l'obra, les referències personals, l'exclusió de les formes de llenguatge que no s'avenen amb la norma culta fixada per l'eix Barcelona-València, la reconeixença de la unitat de la llengua i el menysteniment dels parlars dialectals —a més, el Dr. Badia hi afeg la defensa del perfet simple i la desqualificació del perifràstic.

Així, el Dr. Badia analitza la unitat, els objectius i altres components del text (p. 183-200). En aquest sentit és essencial el tractament dels llatínismes, la condemna dels dialectalismes i dels vulgarismes —en atenció a l'«obsessió» de l'autor de les *Regles* per la unitat i la dignitat de la llengua—, i les certes vacil·lacions quant a la proporció adient entre els arcaïsmes i els neologismes (p. 187-188). Potser aquestes siguen coherents amb el moment de trenc d'alba de tractament humanístic quant al qüestió de la llengua, a la fi de l'Edat Mitjana i a l'inici del Renaixement, amb un replantejament d'idearis i amb el redreçament d'usos lingüístics que hom vol fer, entre formes reprovables —perquè es deien— i les correctes —perquè, al seu albí, s'havien de dir—; tot això just en un moment frontissa en els reequilibris «històrics» que, a escala hispànica i de la resta d'Europa, estaven a punt de produir-se. En aquest sentit, tenen un significat contextualment rellevant aqueixes referències a la guerra i presa de Granada que hi ha al mateix còdex uns quants fulls després de les *Regles*. Per això ens sembla que també té un valor afegit l'actitud d'aquesta obra (o del seu autor) sobre el castellà.

Les *Regles* són també reflex d'un fenomen que amb prou faenes comença a manifestar-se en el català de darreries del quatrecent: la interferència del castellà. Són certament ben minsos (cf. les p. 189-190) els castellanismes que hi descobrim; tot i així, n'hi ha que han arrelat *sombrero*, *roïdo(-l)* o *medir*. És difícil de no veure-hi un preludi del que es farà sentir només un grapat de dècades més tard. Sembla que la penetració del castellà encara no era tan profunda i extensa, almenys en les capes menys cultes de la població. Sembla que aquests estrats dels parlants continuaven fidels «a la llengua de sempre, amb tota la seua frescor i... amb tots els seus defectes» (p. 191).

La prioritat és la defensa de la unitat de la llengua i la condemna de les formes dialectals. No deixa de ser ben indicatiu que sovint la tria es resolga per formes tingudes per «valencianes». Aquest mateix argument, és a dir, les *Regles* en conjunt, també ens pot orientar quant als treballs tendents a l'establiment de l'estàndard comú.

En aquest sentit, hi ha testimonis interessants que afecten la variació lexicosemàntica i fraseològica. Els comentaris al respecte del Dr. Badia (p. 211-395) fan llum sobre la lluita de parells sinònims diversos. Hi ha casos que denoten l'envelliment de mots, ara no gens corrents en els nostres parlars, com ara *membrar* davant *recordar* (regla 20), *guardar* davant *mirar* (regla 38), o *jaquir* davant *lexar* o *dexar* (regla 183). Vista la qüestió des del País Valencià i com ja mostra l'autor, són remarcables i nombroses les regles que recomanen solucions que han esdevingut més pròpies dels valencians: *alçar* davant *exequar* (regles 35 i 242); *molt*, *prou* davant *gayre* (regla 41); *brossat* davant *mató* (regla 110); *soriguer* davant *xoriguer* (regla 190); etc. El posat cultista que mostren les regles sovint porten a rebutjar solucions lèxiques i fraseològiques que devien córrer per casa nostra a les darreries del s. xv; n'hi ha que s'han perpetuat *aydar* davant *ajudar* (regla 234), *de gom a gom* (regla 276), *en sospols* (regla 278), *rinxo rinxo* (regla 279), *de bat en bat* (regla 286), *de bell nou* (regla 285), etc.

Per tot això plegat, val a dir que ens resulta orientador a l'explicació i la conclusió de l'anàlisi de la regla 14 («**murtra** per **murta**», p. 217): «Defensa de la forma comuna enfront de la solució dialectal. Com que on la pronunciació es bifurca és en català oriental, se'n desprèn que la defensa de la forma comuna involucra la de la valenciana». El mateix es desprèn de la regla 35 («**exequar** per dir **alçar**»—i remissió a la regla 242: «**execau** per dir **alçau**»—), en la qual la conclusió és també la «defensa de la forma comuna (i que a l'època responia als registres més elevats)». En aquest mateix sentit, la defensa de la forma comuna implica la condemna del dialectalisme i no hi ha cap àmbit geogràfic del nostre domini que no compte amb cap condemna —encara que l'illenc pugja semblar el més anomenat, com ara a la regla 104 («**garballons** per dir **mergallons**») o la 232 («**musclo** per dir **muscle**»)—. D'altra banda, podem remarcar la regla 178 («**clotell** per dir **tos**»), en què es defensa la forma genuïna —«la forma pròpia del País Valencià (i de part de la resta de l'occidental)» (p. 315)) en contra d'una altra mancada de tradició i acabada d'introduir (en la seua solució balear —*clotell*— o en la més difosa pel Principat i el Rosselló —*clatell*—); també val a dir, per exemple, la regla 191 («**rata pinyada** per **rata penada**») o la regla 212 (i 211) («**cabàs**, e no **sanaya**»). Molt significativa, també ens pot resultar la regla 142 («**guineu** per **rabosa**», on s'esdevé, en l'extens comentari del Dr. Badia (p. 290-292), un «debat a tres bandes» entre aquestes dues formes i «*guilla*», tres termes ben antics i nostrats, amb presència en els nostres clàssics. En aquest cas, hom defensa la forma iberoromànica, «segurament per valencianisme, contra la més estesa avui al Principat». Els elements valencians, però, tampoc no es lliuren de crítica, com ho mostra, entre d'altres, la regla 143 («**maixcarat** per **mascarat**»), perquè la prioritat de les *Regles* és, no ho oblidem, la llengua comuna, les solucions generals, tot allò que en determina i reforça la unitat i la correcció. Ben il·lustrativa també és en aquest sentit la regla 165 («*més avant són d'evitar sobretot tots vocables los quals manifestament se coneix són de paysos de Catalunya o València diversos dels catalans, com és:*»).

D'altra banda, les *Regles* són testimoni de canvis fònics de gran interès —com fa veure el Dr. Badia (p. 204-207)—, canvis que al cap dels anys i en un context d'esvaïment del model de correcció lingüística, en més d'un cas, lluny d'aturar-se, s'han difós i han arribat a caracteritzar diversos parlars catalans. Recordem, només a tall d'exemple, els casos de tancament de /o/ àtona en [u] (**culgar** per **colgar**, regla 299), les confusions de les *aa* o de les *ee* àtones (**Pera** per **Pere**, regles 5, 325), les assimilacions del tipus **onclo** per **oncle**, **fonoll** per **fenoll** (regles 299 i 24), les repercussions del tipus **murtra** per **murta** (regla 14), palatalitzacions com ara **xoriguer** per **soriguer** (regla 190), ioditzacions com ara **fiyol** o **tayar** (regles 146, 147), etc. Són interessants també les dades que afecten la morfologia i que deixen endevinar els criteris de correcció lingüística de la *Regles*; recordem el rebuig de l'article salat (**ça casa** per **la casa** o **es pa** per **pa** (regles 166, 167) o del perfet perifràstic (regles 45, 49), els infinitius del tipus **cabre** per **caber** (regla 43) o els participis **umplert** per **umplit** (regla 84).

També ens sembla de gran interès l'anàlisi dels camps semàntics representats a les *Regles* (p. 190-196). De fet, el nombre i diversitat d'aquests camps ens confirmen precisament l'abast general i la concepció generalista dels objectius de l'autor de les *Regles* quant a l'esmena i correcció de la llengua. A l'hora d'ara, aquesta informació que ens facilita el Dr. Badia ens pot proporcionar no només informació de gran interès des del punt de vista sociolingüístic, temàtic i lexicosemàntic, sinó també a la llum de la lingüística cognitiva.

Finalment i sense que aquesta exemplificació nostra deixi de ser migrada quant al gran potencial de la recerca realitzada, ens permetem fer esment de la regla 173 («*no res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorca, o de Xàtiva, o de les muntanyes o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors*») (p. 310-312). Com diu el Dr. Badia, ben bé no es tracta d'una regla «de correcció de defectes, de reprovació d'usos o de substitució de formes, sinó una mena de raonament o guia pràctica per a discernir mots i expressions recomanables i mots i expressions blasmables». Es tracta de l'expressió més clara del que l'estudiós anomena «programa sociolingüístic de Bernat Fenollar», que Pere Miquel Carbonell fa seu. L'abast d'aquesta regla, situa-

da a la fi de la primera part de l'obra, és ben ample atès que permet de constatar que a les *Regles* «s'acompleixen els ideals renaixentistes, sobretot dos: l'enaltiment de les llengües vernacles (en la dimensió culta i llatinitzant) i la refermança de la unitat de la llengua (mitjançant la supeditació de la llengua escrita a la norma culta, en el nostre cas, la de les dues ciutats capdavanteres)» [Barcelona i València]. Les *Regles* proven de trobar el punt dolç, l'equilibri, en l'ús de la llengua i, si ens és permès, en aquest cas, remarcarem —per fi—una regla situada cap al final i, podem pensar que podria haver-hi una certa simetria respecte la regla 173 a la qual ens acabem de referir —això des d'una perspectiva general de l'obra i tanmateix sense oblidar que a mesura que ens acostem cap a la fi hi ha «precipitació» i «poca atenció» (p. 389)—. Ara ens referim a la regla 321 («baldament és vocable usitat català, com prou vos faça eius són usitat, és bon parlar»). La conclusió de l'anàlisi del Dr. Badia quant a aquesta regla condensa força bé aqueixa filosofia o aqueixa cerca d'equilibri: «Avaluació positiva de tres formes de llenguatge, que hom qualifica de “bon parlar”, dues en romanç i una altra forma llatina.»